

Stażość czy zmiennořć AUTORYTETÓW

pedagogiczno-społeczne studium
funkcjonowania i degradacji autorytetu
w zmieniającym się społeczeństwie

Iwona Wagner

STAŁOŚĆ CZY ZMIENNOŚĆ
AUTORYTETÓW

IWONA WAGNER

STAŁOŚĆ CZY ZMIENNOŚĆ AUTORYTETÓW

pedagogiczno-społeczne studium
funkcjonowania i degradacji autorytetu
w zmieniającym się społeczeństwie

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
Kraków 2005

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005

Recenzenci:

prof. dr hab. Marian Śnieżyński

prof. UŚ dr hab. Ewa Syrek

Redakcja wydawnicza:

Katarzyna Kolowca-Chmura

Korekta:

Daria Loska

Projekt okładki:

Ewa Tatiana Beniak

Publikacja dofinansowana przez Instytut Pedagogiki
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

ISBN 83-7308-278-6

Oficyna Wydawnicza „Impuls”

30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5

tel. (0-12) 422-41-80, fax: (0-12) 422-59-47

www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl

Wydanie I, Kraków 2005

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
--------------------	---

Rozdział I

Transformacja wartości i anomia jako czynniki sprzyjające zmienności i upadkowi autorytetów	17
--	----

1. Próba bilansu zmian społecznych w Polsce z perspektywy pedagogiki społecznej	17
2. Modele przemian wartości i norm moralnych w polskim społeczeństwie	27
3. Kryzys i zmienność autorytetów w społeczeństwie pluralistycznym	31

Rozdział II

Autorytet – specyfikacja i wieloznaczność pojęcia	35
--	----

1. Definiowanie autorytetu w naukach społecznych	35
2. Autorytet jako zjawisko społeczne, jego pozytywne i negatywne aspekty	41
3. Prestiż a autorytet	50
4. Autorytet w aspekcie relacji potrzeby – wartości	52
5. Typy i rodzaje autorytetów	57
6. Czynniki kształtujące autorytet nauczyciela	67
7. Funkcje autorytetu	72

Rozdział III

Metodologiczne problemy badań	77
--	----

1. Przedmiot i cel badań oraz problemy badawcze	77
2. Metody i techniki badań	82
3. Organizacja i przebieg badań	87

Rozdział IV	
Stażność czy zmienność autorytetów w opinii respondentów	89
1. Opinie respondentów na temat autorytetu	95
2. Postrzeganie autorytetu w obecnej rzeczywistości	98
3. Uznanie i wykorzystanie autorytetu we współczesnym świecie	103
4. Postrzeganie autorytetu wśród najbliższych osób i społecznego otoczenia ...	107
5. Przyzwolenie na pełnienie funkcji społecznych i państwowych uwarunkowane posiadaniem autorytetu	112
6. Cechy osobowościowe i zawodowe budujące autorytet	117
7. Czynniki degradujące autorytet	120
8. Cechy osobowościowe nauczyciela akademickiego konstytuujące jego autorytet	124
9. Cechy osobowościowe nauczyciela akademickiego degradujące jego autorytet	127
Zakończenie	133
Bibliografia	135
Aneks	145
Spis tabel	157
Spis wykresów	157

WSTĘP

Zmiany zachodzące w Polsce we wszystkich dziedzinach życia implikują, oprócz skutków pozytywnych, niebezpieczne tendencje wzrostu postaw konsumpcyjnych i egoistycznych, narastanie fali przestępstw i patologii, prowadząc do degradacji moralnej społeczeństwa i zanikania tradycyjnych autorytetów.

W ostatnich latach obserwujemy zjawisko pogarszania się statusu materialnego wielu polskich rodzin, a także proces marginalizacji zarówno bezrobotnej młodzieży, jak i spauperyzowanych rencistów i emerytów¹. Równocześnie wzrasta tempo dehumanizacji stosunków międzyludzkich, postępuje brutalizacja życia społecznego, zwłaszcza w środowisku młodzieży.

Współczesne wychowanie i programy edukacyjne powinny uwzględniać problemy zanikania więzi rodzinnych, fascynacji młodzieży siecią internetową oraz przemocy, wszechobecnej w życiu codziennym i środkach masowego przekazu, aby przywrócić należne miejsce systemowi wartości i moralnym autorytetom. Niezbędne jest także podmiotowe traktowanie wychowanka w celu przygotowania go do aktywnego uczestnictwa w zmieniających się immanentnie realiach współczesności. Przeprowadzone analizy procesów edukacyjnych potwierdzają przecież, że we wszystkich obszarach obecnej rzeczywistości twórczość człowieka jest zasadniczym czynnikiem akomodacji społecznej i zawodowej².

W tym zakresie szczególną rolę odegrać mogą **osoby znaczące, obdarzone autorytetem**, reprezentujące uznany porządek, reguły i normy, posiadające kompetencje, wiedzę i cieszące się społecznym uznaniem. Autorytet jest bowiem egzemplifikacją norm i wartości uznanych przez społeczeństwo. W no-

¹ Zob. szerzej: A. Radziewicz-Winnicki, *Emeryci i renciści wobec sytuacji społecznego ubóstwa*, „Śląsk”, Katowice 1995.

² Por. J. Abramczyk, *Zbliżenie szkoły do realiów życia powinnością współczesnej edukacji* [w:] *Teraźniejszość jako źródło wyzwań edukacyjnych. Materiały konferencyjne*, PTP, Wrocław 2004, s. 8.

woczesnych społeczeństwach ważne jest nie tylko zdobycie wiedzy i umiejętności, ale przede wszystkim ich stosowanie w sytuacjach innowacyjnych, wymagających oceny i podjęcia ryzyka. Ważne jest także zrozumienie znaczenia norm i wartości we własnym życiu, świadomość konsekwencji własnych działań oraz umiejętność rozstrzygania dylematów moralnych, powszechnych w czasach przesilenia, które obecnie przeżywamy. W tym aspekcie pojawia się pytanie: **czy rzeczywiście mamy do czynienia z kryzysem autorytetu, czy raczej z utratą zaufania względem pewnych jego form i niektórych osób?** Czy autorytet jest uznawany bezwzględnie, czy też poddawany społecznej kontroli i krytyce? A może sama idea regulacyjnej i wzorcotwórczej roli autorytetów w ich tradycyjnej formie ulega na naszych oczach dewaluacji? Uzyskanie odpowiedzi na te pytania stało się celem podjętych badań empirycznych i jednym z założeń hipotetycznych.

W wielu publikacjach poddanych krytycznej analizie pojawia się teza, iż „współczesna rzeczywistość w coraz większym stopniu zależy od zwiększającej się liczby ludzi lepiej wykształconych intelektualnie oraz moralnie i dużo lepiej przygotowanych do wypełniania trudnych zadań”³.

Proces edukacji i kształcenia musi inspirować działania twórcze i mieć charakter zadaniowy, gdyż należy przygotować młodzież do wymagań realiów życia, które często są nieznane i nieprzewidywalne, ze względu na niezwykłą dynamikę i szybkość przemian. Właśnie sytuacja młodzieży najmocniej odzwierciedla syndrom chaosu i dramatu wartości, traumy społecznej i postaw o charakterze anomii. Z niepokojem można obserwować załamanie się wielu tradycyjnych form i wzorów postępowania, a świat wielkiej polityki i brutalnego życia naznaczonego korupcją pozostaje obojętny, sam prezentując przemijanie i destrukcję dotychczas trwałych, uniwersalnych wartości, stylów i sposobów życia, etosu i wzorów osobowych. W istniejącym chaosie zasad społeczno-moralnych, wynikającym z ostrej konkurencji między poszczególnymi orientacjami, zaciera się jasność postrzegania rzeczywistości. Jak twierdzi Zygmunt Bauman, „świat pozbawiony klarowności” jest niebezpieczny. Niekiedy pod postacią atrakcyjnych haseł głosi się poglądy nacechowane nietolerancją wobec innych, propaguje kult siły czy ideały życia „wolnego” od wartości kultury i cywilizacji. W tym aspekcie wciąż aktualna jest myśl Heleny Radlińskiej, iż „najistotniejszą cechą wychowania jako gałęzi twórczości kulturalnej stanowi wartościowanie i uczenie wyboru”⁴. Jest to droga powrotu do dziedzictwa, **do wielkich autorytetów i dzieł**. Aktywny i twórczy kontakt z uniwersalnymi prawdami odnawia i buduje tożsamość

³ J. Abramczyk, *Zbliżenie szkoły...*, *op. cit.*

⁴ Cyt. za: A. Przeclawska, *Pedagogika społeczna: kręgi poszukiwań*, „Żak”, Warszawa 1996, s. 20.

człowieka. W takim ujęciu nie ma miejsca na pustkę intelektualną, która rzekomo otacza współczesnego człowieka. Pedagogika społeczna zarówno w teorii, jak i praktyce dostrzega cechy „społeczeństwa przejściowego” i ich rozwojowe znaczenie; są to między innymi: mało widoczne lub ukryte pozostałości poprzedniego okresu (formalne i nieformalne, materialne i organizacyjne, instytucjonalne i personalne), niski poziom lub brak kwalifikacji w dziedzinie administracji i organizacji państwa, duże rozproszenie orientacji i preferencji politycznych, postawy niewiary, cynizmu czy nihilizmu wobec możliwości współpracy na rzecz budowania społeczeństwa autonomicznego.

Mimo tych wszystkich negatywnych zmian ludzie poszukują punktów odniesienia, autorytetów – przykładów, sposobów internalizacji nowych wartości adekwatnych do rzeczywistości. Czasem pozytywnym tego przejawem jest **sięganie po autorytety powszechnie uznane** (szanowani politycy, aktorzy, nobliści itp.), zwłaszcza gdy jest odczuwana potrzeba moralnej stabilizacji życiowej. Jest to niezbędne także w procesie nowoczesnej edukacji, dzięki której ludzie ukształtowani przez kompetentne autorytety (wzory osobowe) będą umieli kierować swoją dalszą drogą życiową, karierą zawodową i zarazem procesami rozwoju współczesnej cywilizacji, mając świadomość potrzeby poprawy warunków życia.

Przekształcanie sytuacji i zjawisk niekorzystnych w wychowawczo pożądane to ważne przedsięwzięcie edukacyjne; to także paradygmat pedagogiki społecznej, gdyż kompensacja stanowi w niej podstawowe działanie zmierzające do wyrównywania braków środowiskowych utrudniających właściwy rozwój jednostki (kompensacji mogą podlegać: sytuacja materialna, stany psychiczne, środowisko fizyczne). Pedagogika społeczna występuje w tym wypadku w roli pośrednika i przewodnika, łączy uniwersalne i historyczne wartości z realiami współczesnych środowisk wychowawczych, w których często dostrzega destrukcję i załamanie tradycyjnych wartości.

Współczesne kształcenie i wychowanie są pojmowane jako procesy intencjonalne, zamierzone i ukierunkowane. Jest to wzajemne oddziaływanie dwóch lub więcej stron, obejmujące m.in.: udzielanie wsparcia, współpracę, wymianę doświadczeń i określoną dozę zaufania. Warto w tym kontekście przywołać stanowisko Stanisława Kunowskiego, który „w edukacji ery informacyjnej dostrzega istnienie elementów prakseologicznych, ewolucyjnych, sytuacyjnych i adaptacyjnych”⁵.

Wielu autorów uznaje, że we współczesnej edukacji priorytetem powinny być wartości humanistyczne, że należy przywrócić właściwe miejsce nor-

⁵ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1993, s. 172.

mom utraconym, a nierzadko świadomie niszczone. Można sądzić, że proces ten odnosi się także do autorytetów, gdyż skuteczność wychowania zależy w znacznej mierze od postaw i funkcji wypełnianych przez rodziców, wychowawców, kadre pedagogiczną, a zwłaszcza wychowawców klasowych i nauczycieli akademickich. Okazywanie młodzieży zaufania i szacunku pozwala na zawiązywanie się partnerskich stosunków, serdeczności i odwzajemnionego szacunku. Wiele dotychczasowych badań potwierdza tezę Carla Rogersa, iż „w procesie zbliżania szkoły do funkcjonującej rzeczywistości – **wychowawcy pełnić muszą rolę wzorca osobowościowego** [autorytetu; przypis – I. W.] **godnego do naśladowania przez uczniów**”⁶.

Wychowawcy bowiem odzwierciedlają świat ludzi dorosłych – zarówno ich zagubienie, dylematy moralne i trudności egzystencjalne, jak również przekazywane z pokolenia na pokolenie społecznie uznane wartości.

* * *

Aktualności tematyki autorytetu nie da się podważyć, zwłaszcza obecnie, gdy w wyniku niebywałego tempa przemian technicznych i cywilizacyjnych nasilają się procesy globalizacyjne, a wraz z nimi pojawiają się negatywne skutki rozwojowe, których rozmiary i mechanizmy człowiek przestaje rozumieć. Zmiany wymykające się spod jego kontroli wprowadzają w dotychczas względnie stabilną hierarchię wartości zamęt i chaos, co pozbawia jednostkę płaszczyzny aksjologicznych odniesień ukierunkowujących jego indywidualną aktywność. Człowiek współczesny nie potrafi trafnie identyfikować i aktualizować wartości, ponieważ żyje w świecie pustki aksjologicznej i ma problemy z własną tożsamością. Zapobieganie tendencjom wpływającym destrukcyjnie na ład aksjologiczny i w efekcie osłabiającym kondycję człowieka wymaga z jednej strony ustalenia, na jakich wartościach opierał się dotychczasowy porządek etyczny, które z nich okazały się względne, a które mimo zmian dziejowych zachowują swoją aktualność i prawomocność, z drugiej natomiast – wyjaśnienia, co decyduje o zmienności ich urzeczywistnień w indywidualnej i społecznej egzystencji. Na podstawie dotychczasowych badań można stwierdzić, że w czasie zmieniają się nie tylko normy, wartości i autorytety, lecz także ludzka wrażliwość na nie⁷. W czasach cywilizacyjnych

⁶ C. Rogers, *Freedom to Learn for the 80's*, Charles E. Merrill Publishing, Columbus 1983, s. 11.

⁷ Zob. J. Lach-Rosocha, *Kryzys wartości czy aksjologicznej świadomości współczesnego człowieka?* [w:] *Pedagogika we współczesnym dyskursie humanistycznym*, red. T. Lewowicki, „Impuls”, Kraków 2004, s. 297; por. też.: W. Stróżewski, *O wielkości. Szkice z filozofii człowieka*, „Znak”, Kraków 2002; E. Walewander, *Czym są wartości w procesie wychowawczym?* [w:] *Pedagogika we współczesnym dyskursie...*, *op. cit.*, s. 515–516.

i społecznych rewolucji bardziej niż kiedykolwiek są potrzebni mądrzy przewodnicy potrafiący objaśniać rzeczywistość, czynić ją bardziej zrozumiałą i możliwą do zaakceptowania.

* * *

Autorytet jest ważnym atrybutem w sferze funkcjonowania jednostki w społecznościach, zwłaszcza w przypadku osoby publicznej.

Współcześnie coraz częściej są stawiane pytania o sens, tożsamość i funkcje autorytetu w społeczeństwach i państwach, a także w społecznościach lokalnych oraz w poszukiwaniu własnej tożsamości i sensu życia. Jednocześnie bardzo silnie jest artykułowana potrzeba posiadania autorytetu w okresach przełomów, jakich doświadczamy obecnie.

W dobie globalnych przekształceń w obszarze komunikacji społecznej, rozwoju elektroniki i Internetu, głębokich przemian świadomości społecznej, zachowań, kultury i potrzeb coraz częściej są formułowane pytania: **Czy potrzebny jest jeszcze autorytet?** Czy młodzi ludzie nadal potrzebują w życiu przewodnika? Czy aby autorytet nie przeszkadza w osiągnięciu sukcesu za wszelką cenę? Wreszcie, wyostrzając problem, należy postawić kolejne kwestie: Czy młodemu człowiekowi, studentowi, autorytet jest niezbędny i czy można w życiu osiągnąć swój cel i swoje miejsce bez wzorców? Czy uczelnia i relacje „mistrz – student” stanowią płaszczyznę do naśladowania autorytetów? Czy ludzie piastujący ważne funkcje państwowe, społeczne i inne mają autorytet? Jakie cechy budują, a jakie burzą autorytet człowieka?

Celem podjętych badań i analiz były zatem poznanie i egzemplifikacja opinii dobranych kontrastowo grup społecznych na temat funkcjonowania autorytetu jako mechanizmu regulującego zachowania społeczne i środowiskowe.

Metodologiczne problemy badań omówiono w rozdziale III. Ogółem przeprowadzono badania terenowe w 400-osobowej grupie respondentów wybranych spośród:

1. dorosłej populacji mieszkańców Częstochowy – 140 respondentów;
2. osób zajmujących opiniotwórcze i kierownicze stanowiska społeczno-zawodowe – 50 respondentów;
3. studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Politechniki Częstochowskiej – 210 respondentów.

W założonym obszarze badawczym było niezbędne zdefiniowanie kluczowego pojęcia autorytetu, stanowiącego punkt odniesienia do oceny zaprezentowanych przez wybrane grupy respondentów opinii, sądów, przekonań i preferowanych systemów wartości.

Powstawanie nowych nauk interdyscyplinarnych, a także adekwatnych do nich pojęć i paradygmatów utrudnia precyzyjne, a zarazem jasne sformuło-